

Fedinec Csilla

TUDOMÁNYOSSÁG ÉS MŰKEDVELÉS KÖZÖTT

(Horváth Lajos: *Kárpátalja képviselete a magyar országgyűlésben 1938–1945*. Budapest, 2002, Tarsoly Kiadó, 200 o.)

Az egyik legújabb Kárpátalja-könyv szerzője, Horváth Lajos a magyar Országgyűlés Hivatala Levéltári és Irattári Osztályának munkatársaként a '90-es években kezdett el foglalkozni a témakörrel. Néhány, a két világháború közötti időszak valamely szakaszára kiterő kisebb tanulmány után következett ez a nagyobb lélegzetű munka, melynek tagolása: előszó (9–10. o.), bevezetés (11–13. o.) és az 1919–1939 közötti ún. csehszlovák időszak vázlatos áttekintése (14–22. o.), majd két fő fejezet – *A Magyarországhoz visszacsatolt Kárpátalja 1938–1944* (23–94. o.), *A Szovjetunió által meghódított Kárpátalja 1944–1946* (95–143. o.), végül a hivatkozások és a mellékletek következnek.

A kötet olvasása, tanulmányozása többszörösen zavarba ejtő, különösen mert levéltáros szakember, tehát nem műkedvelő történész tollából származik. Az okok érzékeltetésére kövessük végig a szerző saját logikáját.

A rövid *Bevezető* bő ezer év történetét mondja el. Úgy tűnik, ezt annak érdekében teszi, hogy bemutassa: a honfoglalás előtt is élt a vidéken valamiféle szláv lakosság, akik azonban nem azonosak a mai ruszinok később betelepülő őseivel. Ez utóbbi népesség mindig elnyomás alatt élt, de a 20. századi csehszlovák, szovjet és végül ukrán uralom sokkal mélyebb sorscsapásokat hozott, mint a magyar „elnyomás”. A fő forrásmunka Bonkáló Sándor 1940-ben megjelent *A rutének* című könyve, amely a második világháború után évtizedekig hozzáférhetetlen volt, és ma valóban a szlavista irodalom egyik – viszont nem egyetlen – értékes darabjaként tartjuk számon, de a keletkezése óta eltelt évtizedek alatt folytak viták a kérdésről kellő szinten ahhoz, hogy biztosak legyünk benne, ma már nem a több mint hat évtizeddel ezelőtt leírtak jelentik az utolsó szót. Akár a válogatott irodalom felsorolása is hosszadalmas lenne. Kiindulásként példának okáért a ruszinokkal kapcsolatos terminológiai problémák és viták összefoglalásra kísérletet tett már M. Zan.¹ A bevezető szövegben annak lett volna értelme, ha a szerző képes összefoglalni ezeket a vitákat és álláspontokat, azaz elmondja, hol áll ma a tudomány e téren, és utána alakítja ki saját vé-

leményét. Így valószínűleg annál fajsúlyosabb következtetésekre sikerült volna jutnia, mint például az, hogy „a XI. században is értelmetlen Oroszinak elnevezni egy falut oroszok lakta vidéken. Vagyis amikor Oroszi falu neve keletkezett, akkor a környéken nem lakhatott keleti szláv népség.” (11. o.), nem beszélve az itt és később is igen nagy számban előforduló nyelvi pongyolaságokról, lásd például: „A trianoni békediktátum [...] a ruszinságot is mélyen elmarasztalta”. Nyilvánvaló, hogy a szerző nem azt akarta mondani, mint amit leírt.

Az ezt követő *Ruszinszko képvisellete és autonómiájának ügye Csehszlovákiában 1919–1939 (vázlatosan)* tartalmát tekintve még mindig bevezetésnek tekinthető. Bizonyos körben tapasztalható egyfajta Kárpátalja-szindróma, a mindent egyhuzamban megírni akarás, ez pedig nem más, mint az olvasó lenézése: nem feltételezünk róla semmiféle tájékozottságot, elemi alapismeretet, hiszen a hasonló időbeli kiterjedésű előtörténetezésnek nincs és nem is lehet mélyebb célja. Ha a szerző belemege ebbe az utcába, akkor nem tehetünk mást, mint hogy követjük.

Az 1918. évi X. Néptörvény a „ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról” 1918. december 21-i keltezésű, és nem december 23-án, hanem december 25-én jelent meg az Országos Törvénytár 23. számában (15. o.). Azért nem hagyható szó nélkül, mert ez a 23-as szám egyfajta vándormotívum.² Egymás közti körbehivatkozás történik a dátum – és a törvény tartalma – kapcsán, holott csak meg kellett volna nézni a *Magyar Törvénytárat*.³

Igencsak meggondolatlan állítás, hogy a tanácsköztársaság időszaka, pontosabban ezen belül a helyi tanácsai választások története „Kárpátalja területén mindmáig feldolgozatlan a történettudományban” (17. o.). Minimális tájékoztatást adhat e témában a közkézen forgó *Narisi istorid' Zakarpattâ. (1918–1945)*⁴ 74–89. oldalain, illetve a hivatkozott irodalom a 98–100. oldalakon található. Vitatkozni vele, továbbgondolni lehet, de nem létezőnek tekinteni semmiképp.

A máramarosi ukrán benyomulás, a kőrösmezői Hucul Köztársaság története meglehetősen zavaros, tények és dátumok botladoznak. Merész a szerző, amikor olyan eseményekről ír, amelyekről ukrán nyelven az utóbbi évtizedben több alapos munka született, de ezekről nem vesz tudomást, és hasonlóképp gondban van, ha a hallgattassék meg a másik fél is elve alapján az amerikai ruszin mozgalomról kellene ismernie az angol nyelvű szakirodalmat. Egyébként nem nevezné „magyar-oroszok Amerikai Néptanácsá”-nak (17. o.) a scrantoni döntést hozó szervezetet (American National Council of Ruthenians [Amerikans'ka Narodna Rada Rusiniv – ANRR]), nem írná le azt, hogy G. Zhatkovych mint „az amerikai General Motors cég jogtanácsosa, aki már Amerikában született” képviselte hivatalosan „a kárpáti Ruszinföld”-et a párizsi békekonferencián (uo.). Zhatkovych 1918 nyaráig volt a GM jogtanácsosa, amikor politikai pályára lépett. És tegyük hozzá: 1886. december 2-án a Bereg megyei Galambos (Holubina) községben született, s ötévesen került az Egyesült Államokba. De a szerző a későbbi korszakot illetően is mintha megrekedt

volna annál, hogy *A boldogság felé*⁵ „az egyetlen »marxista« összefoglaló jellegű mű, amely Kárpátaljáról 1945–1991-ig nyomdafestéket látott” (142. o.), s utána, 1991 után a helyi történetírásban már mintha nem történt volna semmi, ami említésre méltó.

Sajátos felfogása van a szerzőnek a hivatkozások korrektségét illetően is. Az a 19. oldalon szereplő mondat például, miszerint „Zsatkovics a cseh politikának a ruszinsággal szemben brutális érdekérvényesítését látva, az autonómia elsikkasztását elemző emlékiratában szembesítette az elnököt korábbi ígéretével, majd lemondva kormányzói tisztéről visszament az Egyesült Államokba”, hivatkozva Zseliczky Béla könyvére.⁶ Az idézet valóban olvasható a moszkvai történésznál, ám az utóbbi ezt a mondatot idézőjelbe teszi (egyetlen szó nem egyezik: a „szembesítette” helyett „emlékeztette”, illetve elírásnak tűnik a „szembeni” helyett a „szemben”), mint Tóth István megállapítását.⁷

A 20–30-as évek summázata belefért egy fél könyvoldalba. E rész lényege, hogy Csehszlovákia nem adta meg az autonómiát Kárpátaljának – de nem foglalkozik ezzel a közigazgatási rendszerrel, amiben végül is 20 éven keresztül működött ez a világ, ha már a „képviselőket” címben is kiemeli, nem tér ki a választási mechanizmusra, sajátosságokra, arra, hogy kik is képviselték Kárpátalját a parlamentben, a szenátusban, egy-két kivétellel, mit jelentettek a tartományi, községi választások stb. –, illetve a szerző leszögezi, hogy az időszakban a „a nép körében” a pártok közül – ám arra sem kapunk választ, melyek közül – az Autonóm Földműves Szövetség volt a legnépszerűbb. Nem derül ki, mire alapozza a szerző ezt a megállapítását, mindenesetre a parlamenti választások másról tanúskodnak. Kárpátalján az első helyen mindig a kommunisták végeztek, bár egyre csökkenő arányban: 1924-ben a szavazatok 39,43%-át, 1925-ben 30,78%-át, 1935-ben 25,61%-át szereztek meg; az AFSZ 1924-ben 8,32%-ot ért el, utána nem indult önállóan, hanem belépett az Autonómista Blokkba, amely azonban így is mögötte volt a kommunistáknak.⁸

A Bródy-, majd Volosin-korszak vázolója is torzóban maradt. A főleg ukrán és angol nyelvű, komoly levéltári kutatásokon alapuló, műfajilag is széles skálán mozgó szakirodalom tudatában az ember megnémul, mert nem egyszerűen vélemény-, megítélés különbségről van szó, hanem arról, hogy egy történeti munka mögötte kullog, s nem mellette, vagy netalán előtte jár a kutatásoknak. Példának egy-két tény, anélkül, hogy mélyebben ásnánk magunkat a kérdésbe. Bródy-kormány nem 1938. október 9-én alakult meg, hanem október 11-én. Az előzmény, hogy 9-én Jan Syrový miniszterelnök lemondatta Hrabár Konstantin kárpátaljai kormányzót, helyébe Párkányi Ivánt nevezte ki (korábban a köztársasági elnök személyes tanácsadója volt a ruszin ügyekben, október 4. óta pedig a podkarpatszka ruszi ügyek minisztere). A tisztséget igen rövid ideig töltötte be, miután október 11-én a csehszlovák minisztertanács beleegyezését adta a podkarpatszka ruszi autonóm kormány kinevezéséhez, ami még ezen a napon meg is történt. A Szics-gárdával kap-

csolatban a szerző saját maga teremt ellentmondást, amikor azt írja, a szervezet 1939. március 14-én Huszton kísérletet tett a Volosin-kormány megbuktatására (21. o.; a 35. oldalon viszont azzal szembesülünk, hogy a prágai kormány ellen lépett fel), ám később, a március 15–18-i hadműveletek kapcsán is úgy beszél róla, mint a „Volosin-féle fegyveres erőkről”. A magyarázat hiányzik. Nem tudjuk meg, mi is volt valójában a Szics, hogyan lett, szerinte, a „Védelmi Szervezetből” (20. o.) „Lövészek Tábora” (24. o.).

Az első fő fejezet lényegi sajátossága, hogy a rövid, összekötő szöveggként funkcionáló történeti fejtegetések közé ékelődnek a hosszasan, kommentár, értékelés nélkül idézett országgyűlési beszédek. A történelemkönyv és a szöveggyűjtemény egybeolvasztása nem szerencsés. Sajnálatos, hogy az egyéb idézetek viszont hivatkozva sincsenek (lásd pl. a 30., 96., 109. oldalakon). Tulajdonképpen az sem derül ki egyértelműen, kik és mikortól voltak a magyar parlament kárpátaljai képviselői. Gyanakvásunkat fokozza, hogy beleütközünk a következőkbe. A szerző állítása szerint az 1939-ben behívottak között van Hápka Péter (37. o.). Ezt erősíti meg a kötet végén található *Kárpátaljai kislexikon* is („1939. jún. 30-án kárpátaljai képviselőként vonult be a mo.-gyűlésbe”, 170. o.) A 38. oldalról viszont az derül ki, hogy 1942. február 9-én „foglalta el helyét Kárpátaljáról vitéz Kökényesy Hápka Péter”. Nem az igazságát firtatjuk, csak felvetődik a kérdés: hogyan lehetséges ez? (Hadd jegyezzem meg, hogy az egyes iratokban – nem Horváth Lajos könyvében – „Habka” néven is emlegetett képviselő személyazonosságát illetően kétség nem merülhet fel, mivel személyesen beszélgettem az érintett fiával.)

A belső borítón olvasható: „Kézirat lezárva 2002. máj. 15.” Ez a mondat arra ösztönöz, hogy kiemeljünk még egy kérdést e helyről: a ruszin autonómia ügyét és Teleki Pál miniszterelnök vele kapcsolatos elképzeléseit (70–89. o.). Érthetetlen, hogy egy 2002-ben lezárt kéziratban miként akarhatja valaki úgy megírni ezt a kérdést, hogy nem ismeri az összes sajtóban megjelent megnyilatkozást (noha ennek külön alfejezetet szentel), vagy nem indokolja, miért csak azokat veszi számba, amelyekből idéz, illetve nem tud arról, hogy a koncepció teljes iratanyaga megtalálható az MTA Kézirattárában, s ezt az iratanyagot igen részletesen és alaposan feldolgozta Vasas Géza történész.⁹

A második fő fejezet az 1944–1946-os időszaknak van szentelve két alfejezetben, némi történelmi háttér felvázolása után. A *Bródy András és társainak pere Ungváron* tulajdonképpen a Bródy-per szövegének hosszas idézése, *A magyar országgyűlés kárpátaljai képviselőinek utóélete* pedig csak a Demkó és a Bródy családról ejt néhány szót.

A *Mellékletek* között találjuk Bródy levelét Horthy Miklós kormányzóhoz, ám nincs feltüntetve a forrás (illetve a keletkezés ideje, helye sem). Ugyanitt a *Kárpátaljai kislexikon* 3 szervezetet ismertet, és néhány személy életrajzát adja meg. Az írások igencsak esetlegesek, csakúgy mint a megírásukhoz felhasznált irodalom.

Ma már több száz oldalas munkák adnak ebben segítséget: többek között Pop Iván és P. R. Magocsi enciklopédiái.¹⁰ Végül a szerző által rajzoltatott térképek ébresztenek is kétségeket. A 200. oldalon levő felirata: „Román megszállás Kárpátalján 1919–1920. március 20.” A román megszállás nem ekkor ért véget, többek között azért sem, mert a csehszlovák nemzetgyűlésbe és szenátusba április második felében tartottak általános választásokat, s Kárpátalja éppen a még mindig fennálló román katonai jelenlétre való hivatkozással maradt ki ebből.

Megtévesztő, hogy levéltáros írt történeti munkát: többet várunk, mint amit a könyv valójában tartalmaz. Sajnos, a könyv azonban nem ismeretterjesztő munkát, hanem tudományos feldolgozást ígér. Az elkészült munka nyomán állítható: szerény sikerrel.

Jegyzetek

¹ Zan, Mihajlo: Problema vikoristannâ etnologičnoi terminologiiđ v konteksti doslidžennâ etničnih procesiv na Zakarpatti v umovah ukrađns'kod' deržavnosti In *Carpatica – Aktual'ni problemi vitčiznânoi i zarubižnoi istoriđ ta kul'turi*. Fel szerk. Vegeš Mikola. Užgorod, 2001, 135–145. o.

² Lásd például: Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon... Mandátum –Universum*, Budapest – Szeged, 1991, 20.; Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001, 26. Helyesen 25-ike szerepel, de a helytelen „két nappal előbb kelt” kitéttel Botlik József: *Egestas Subcarpathica*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000, 142. oldalán stb.

³ Lásd 1918. évi törvénycikkek és néptörvények. Franklin Társulat, Budapest, 1919, 214–215.

⁴ Szerk.: Grančak Ivan és mások. Užgorod, 1995.

⁵ Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1975.

⁶ *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998, 30.

⁷ Helye: Ruszin autonóm törekvések és Trianon. Forrás, 1999, 5. sz., 54.

⁸ Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés*. Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely, 2002, 112., 129, 197.

⁹ Nyomatásban megjelent részek: A belső önrendelkezés érvényessége. A ruszin autonómia rövid története 1918 őszétől 1939 márciusáig. Valóság 1999, 8. sz. 19–34., különösen: A ruszin autonómia választútjain (1939. március–szeptember). Aetas 2000, 4. sz. 64–87.

¹⁰ Ivan Pop: *Encyclopedia Podkarpatskoi Rusi*. Užhorod, 2001.; Paul Robert Magocsi, Ivan Pop (eds.): *Encyclopedia of Ruszn History and Culture*. Univ. of Toronto Pr., 2003.